

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРІОГРАФІЯ МОВОЗНАВСТВА

Глущенко В.

– доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 808.3 + 808.2 : 801

ПРО «ФІЛОСОФСЬКІ» МЕТОДИ В ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Не заперечуючи значення філософського компонента для методології мовознавства та науки в цілому, автор наводить аргументи на користь того, що доцільно говорити не про «філософські» методи, а про філософські принципи аналізу матеріалу і про філософські підходи до його дослідження, які входять у структуру будь-якого методу і в цьому сенсі є загальнонауковими. Це повною мірою відноситься до так званого «діалектичного методу».

Ключові слова: метод, принцип, підхід, «філософські» методи, «діалектичний метод».

Глущенко В.

– доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой германской и славянской филологии Донбасского государственного педагогического университета

О «ФИЛОСОФСКИХ» МЕТОДАХ В ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Не отрицая значения философского компонента для методологии языкознания и науки в целом, автор приводит аргументы в пользу того, что целесообразно говорить не о «философских» методах, а о философских принципах анализа материала и о философских подходах к его исследованию, которые входят в структуру любого метода и в этом смысле являются общенаучными. Это в полной мере относится к так называемому «диалектическому методу».

Ключевые слова: метод, принцип, подход, «философские» методы, «диалектический метод».

Glushchenko V.

– Doctor of Philology, Professor, the chair of the department of Germanic and Slavic philology of Donbass State Teachers' Training University

ABOUT «PHILOSOPHICAL» METHODS IN LINGUISTIC RESEARCHES

Not denying the significance of the philosophical component for the methodology of linguistics and the methodology of science in general, the author gives arguments in favour of the fact that it is reasonable to consider not the «philosophical» methods, but the philosophical principles of the material analysis and the philosophical approaches to its research, which are part of any method, being in this regard general scientific. This fully applies to the so-called «dialectical method».

Key words: *method, principle, approach, «philosophical» methods, «dialectical method».*

Як відомо, одним з джерел марксистської філософії та соціології вважається гегелівська діалектика. Проте деякі твердження вчення Г. Гегеля були засвоєні марксистами некритично, стали догмою. Це повною мірою відноситься до гегелівської тези про «філософські» методи та про «діалектичний метод». Ця теза закріпилася в радянському наукознавстві й продовжує культивуватися в пострадянському; лінгвістична методологія, на жаль, не є винятком. Водночас її сучасний рівень дозволяє переглянути твердження про «філософських» методи та «діалектичний метод» у мовознавстві.

У пропонованій роботі наведено аргументи на користь такого підходу.

Постановка проблеми. Як відзначалося, теза про те, що в наукових дослідженнях провідну роль відіграє так званий «діалектичний» («діалектико-матеріалістичний») метод, що розглядається в більш широкому контексті «філософських» методів, у радянському наукознавстві (і в лінгвістичній методології зокрема) стала загальноприйнятною. Ми жодною мірою не сумніваємося в необхідності застосування до досліджуваного об'єкта (у тому числі до мови) законів діалектики та інших філософських законів. Водночас ми вважаємо, що слід говорити не про «діалектичний метод» і «філософські» методи взагалі, а про філософські підходи до мовних явищ, про філософські принципи їх вивчення.

Аналіз останніх досліджень. Цю точку зору ми в стислому вигляді виклали в статті «Лінгвістичний метод і його структура» [4]. Зазначеній проблематиці присвячено нашу доповідь «К вопросу о «диалектическом методе» в лингвистических исследованиях» на Міжнародній науково-практичній конференції «Методологія та історіографія мовознавства» (Слов'янськ, 2013) [3], де матеріал також подано в стислій формі. Він, безперечно, потребує більш докладного аналізу. У низці робіт нами наведено аргументи на користь широкого трактування методу (в тому числі лінгвістичного) як гетерогенного феномена, в структурі якого доцільно виділяти три компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний. Такий підхід протистоїть вузькому трактуванню методу як гомогенного феномена, у межах якого метод ототожнюється з його операційним компонентом, що включає в себе певні прийоми та процедури [5; 4; 6]. У цьому контексті аналіз природи та структури так званого «філософського» методу («філософських» методів), є, поза всяким сумнівом, надзвичайно актуальним.

Метою пропонованої статті є розкриття структури «філософських» методів, їхня докладна характеристика з позицій широкого трактування методу (в тому числі лінгвістичного) як складної логічної одиниці гетерогенного характеру.

Ця мета конкретизується в таких **завданнях**: 1) розкрити структуру лінгвістичного методу з позицій широкого трактування; 2) подати докладну характеристику гегелівської тези про «філософські» методи та про «діалектичний метод»; 3) проаналізувати інтерпретацію «філософського» методу й уживання відповідного терміна в радянській і пострадянській науці, зокрема в лінгвістиці; 4) виявити вади концепції «філософського методу» з позицій широкого трактування методу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, поняття «філософського» методу започаткував Г. Гегель; він указував на відмінність «філософського» методу від методів конкретних наук [2, с. 424].

Теза Г. Гегеля набула значного поширення в радянському наукознавстві; вона відбилася, зокрема, в працях О. Г. Спіркіна.

Слід відзначити, що подана О. Г. Спіркіним характеристика наукового методу є суперечливою та еклектичною. З одного боку, метод ототожнюється з його операційними елементами: він виступає як «сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих розв'язанню конкретного завдання» [16, ст. 472].

З іншого боку, автор відзначає, що у функції методу може виступати «будь-яка теорія», якщо вона «перевірена практикою»; ця теорія може 1) використовуватися «при побудові інших теорій», 2) визначати «зміст і послідовність експериментальної діяльності» [там же].

Цілком очевидно, що теорію не можна ототожнювати із «сукупністю прийомів або операцій». Отже, тут термін *метод* уживається в різних значеннях.

Проте суперечності у викладі матеріалу О. Г. Спіркіним на цьому не закінчуються, а із зверненням автора до «філософського» методу тільки збільшуються. З погляду О. Г. Спіркіна, «філософські» методи «мають вирішальне значення у визначенні долі дослідження, оскільки саме вони задають загальний напрям дослідження, принципи підходу до об'єкта вивчення, а також є відправним пунктом при світоглядній оцінці отриманих результатів» [там же, ст. 473]. Автор не уточнив, які саме методи слід відносити до «філософських», але виділив серед них «матеріалізм» і «діалектику» як два взаємопов'язані методи; їх можна розглядати й як один метод – «матеріалістичну діалектику», що є універсальним

методом всіх наук, оскільки формулює найбільш загальні закони пізнання. «Філософським» методом суспільних наук в О. Г. Спіркіна виступає «історичний матеріалізм», який імпліцитно інтерпретовано як реалізацію методу «матеріалістичної діалектики» при дослідженні соціальних феноменів [там же, ст. 473–474].

О. Г. Спіркін відзначав, що «філософські методи “працюють” у науці звичайно не безпосередньо, а за посередництвом інших, більш конкретних методів» [там же, ст. 474]. Отже, якщо «інші» («більш конкретні») методи автор ототожнює з «прийомами чи операціями», то «філософські» методи мають зовсім іншу природу. О. Г. Спіркін не зазначає, яку саме, але цілком очевидно, що він мав на увазі принципи або підходи. Про це свідчить і те, що до «філософських» методів автор відніс *принцип* історизму, який по-різному відбивається в різних науках (зокрема, в біології та астрономії) [там же].

Отже, концепція О. Г. Спіркіна (відзначимо, що його погляди в радянській науці були загальноприйнятими) містить у собі значні суперечності.

Вони повною мірою відбилися в мовознавстві. Марксистський діалектичний метод, з одного боку, і частковонаукові методи (до яких було віднесено, зокрема, лінгвістичні), з іншого, розрізнявали Б. О. Серебренников, В. І. Кодухов, Ю. С. Степанов [15, с. 269–274; 9, с. 203–205; 17, с. 3] та інші дослідники. Так, Б. О. Серебренников згідно з традицією, яка склалася в радянському наукознавстві, відзначав, що діалектичний (діалектико-матеріалістичний) метод дає загальні методологічні настанови, загальний напрям дослідження; він безпосередньо не пов'язаний з деталями наукової роботи, не є «важелем» наукових відкриттів; цей метод застосовується в усіх науках, але, як підкреслював Б. О. Серебренников (відбиваючи погляди, що в певний час були загальноприйнятими), він не заміщає специфічних частковонаукових методів; діалектичний метод виступає не окремо від них, не поряд з ними, не як додаток до частковонаукових методів, а в них і через них; якщо діалектичний метод подає *абстрактні принципи* (виділено нами – В. Г.), то частковонаукові методи конкретизують їх. Отже, «діалектичний метод» слід розглядати як основу частковонаукових методів [15, с. 273–274].

Декларуючи цю тезу (її неминучість у радянській науці видається очевидною), Б. О. Серебренников посилався, зокрема, на статтю Г. О. Подкоритова [13, с. 36–42]. Цей автор пізніше видав монографію, у якій приділив значну увагу таким засобам наукового пізнання, як принцип і підхід; зокрема, підхід розглядається як методологічна орієнтація дослідження, як поняття, що керує його

загальною стратегією, визначає його напрям; підхід, на відміну від принципу, не є безпосереднім знаряддям пізнання, він відбивається в принципах, прийомах і процедурах певного методу [12, с. 24, 102].

При неупередженому погляді на зазначені феномени видається очевидним: те, що в радянській науці називали «діалектичним методом», має всі ознаки наукового принципу (або підходу); цей принцип (підхід) характеризувався такою властивістю, як універсальність¹.

Якщо взяти все це до уваги, стає зрозумілим, чому в радянській науці і, зокрема, в мовознавстві термін *метод* уживався як багатозначний. Вторгнення в наукову царину ідеологічних штампів призвело до багатозначності терміна *метод*, до плутанини у вживанні термінів *метод*, *методика*, *методологія*, *принцип*, *підхід*, *прийом*, *процедура*, *операція*. Цілком очевидно, що в працях Б. О. Серебренникова, В. І. Кодухова, Ю. С. Степанова та інших авторів «діалектичний метод», з одного боку, і частковонаукові та спеціальні методи, з іншого, виступають як *якісно* різнорідні феномени.

Проте поняття «філософського» методу й відповідний термін продовжує вживатися й у пострадянській науці, зокрема в лінгвістиці. Про відмінність «філософського» методу від методів «конкретних» наук ідеться у «Філософському словнику» [11, с. 559]. Автори іншого словника відзначають, що «філософські» методи опосередковуються іншими, «більш частковими»; «філософські» методи створюють загальну спрямованість дослідження, «принципи підходу» до об'єкта вивчення, характер інтерпретації отриманих результатів [7, с. 628].

При такому підході «філософські» методи виявляються феноменом, позбавленим операційного компонента: вони лише «задають» загальну методологічну орієнтацію дослідження, а конкретні прийоми та процедури «беруться» з арсеналу частковонаукових і спеціальних методів, що застосовуються в різних науках, у тому числі в лінгвістиці [4, с. 38].

Ототожнення «філософських» методів із загальнонауковими спостерігається в М. П. Кочергана. Відзначивши багатозначність

---

¹ Характерно, що на початку своєї праці Б. О. Серебренников пише про діалектико-матеріалістичний *підхід* (а не метод) як про «загальну філософську основу марксистської науки» [15, с. 257]. У пострадянському наукознавстві поширюється погляд, згідно з яким «жодна з існуючих філософських методологій не може набувати ролі абсолютного пізнавального інструментарію». Якщо ж тій або іншій методології надається така роль, це «завдає шкоди і науці, і самій методологічній теорії, як це мало місце з діалектико-матеріалістичною методологією» [8, с. 374].

терміна *метод*, автор розкриває «загальнонаукове, філософське значення» цього терміна: ідеться про «методи пізнання предмета в розвитку, в зв'язку і взаємозалежності явищ як єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення, причини і наслідку, необхідності й випадковості, сутності та явища, одиничного, особливого й загального тощо» [10, с. 207], тобто фактично про принципи або підходи. Певно, про таке (або принаймні близьке) значення терміна *загальнонаукові методи* пише О. О. Селіванова, зазначаючи, що ці методи є «узагальненими теоретичними установами та принципами, зумовленими відповідною методологією» [14, с. 48]. Дослідниця підкреслює, що загальнонаукові та спеціальні методи мають різну природу: «загальні методи є епістемологічною площиною дослідження, а спеціальні методи лежать в інструментальній площині аналізу об'єкта» [там же], з чим, безперечно, слід погодитися. У зв'язку з цим можна відзначити, що А. С. Чикобава, характеризуючи «загальні методи», говорив про «загальнометодологічні принципи», спільні для всіх наук [18, с. 7].

Звичайно, ми не заперечуємо значення філософського компонента для методології мовознавства¹ та науки в цілому. Ми лише хотіли б підкреслити, що доцільно говорити не про «філософський» *метод* («філософські» *методи*), а про філософські *принципи* та *підходи* дослідження, які входять до структури будь-якого методу і, таким чином, є загальнонауковими.

Запропонована концепція, згідно з якою визнаються не «філософські» методи, а філософські принципи дослідження об'єктів і філософські підходи до них (у тому числі й до мови), дозволяє уникнути суперечностей, притаманних традиційній концепції «філософських» методів.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в поглибленому вивченні ролі філософського компонента в методології мовознавства та науки в цілому.

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : ФЛИНТА, 2005. – 396 с.
2. Гегель Г. В. Ф. О преподавании философии в университетах / Гегель Г. В. Ф. // Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет : в 2 т. / сост., общ. ред.

---

¹ Однобічність, обмеженість та ідеологізованість ототожнення методології мовознавства з філософією відзначає М. Ф. Алефіренко [1, с. 315]. Автор підкреслює, що роль «філософського компонента» в різних лінгвістичних дослідженнях «може бути різною»; це особливо притаманне «сучасній науковій методології, що звільняється від ідеологічних догм і стереотипів» [там же, с. 318].

А. В. Гулыги. – М., 1972. – Т. 1. – С. 424.

3. Глущенко В. А. К вопросу о «диалектическом методе» в лингвистических исследованиях / Глущенко В. А. // *Методологія та історіографія мовознавства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.* – Слов'янськ, 2013. – С. 84–90.

4. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / Глущенко В. А. // *Мовознавство.* – 2010. – № 6. – С. 32–44.

5. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод як гетерогенний феномен / Глущенко В. А. // *Методи лінгвістичних досліджень : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції.* – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – С. 33–37.

6. Глущенко В. А. Об узкой и широкой трактовках лингвистического метода / Глущенко В. А. // *Образ мира в зеркале языка : сб. научных статей / отв. соред. В. В. Колесов, М. Влад. Пименова, В. И. Теркулов.* – М. : ФЛИНТА, 2011. – С. 71–77.

7. Грицанов А. А. Метод / Грицанов А. А., Абушенко В. Л. // *Новейший философский словарь / сост и гл. науч. ред. А. А. Грицанов.* – 2-е изд. – Минск, 2001. – С. 628.

8. Йолон П. *Методологія* / Йолон П. // *Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України.* – К., 2002. – С. 374.

9. Кодухов В. И. *Общее языкознание : учебник для студ. филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов* / В. И. Кодухов. – М. : Высш. школа, 1974. – 303 с.

10. Кочерган М. П. *Загальне мовознавство : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих закладів освіти* / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 284 с.

11. *Метод* // *Философский словарь* / Андрущенко И. В., Вусатюк О. А., Линецкий С. В., Шуба А. В. – К., 2006. – С. 559.

12. Подкорытов Г. А. *О природе научного метода* / Г. А. Подкорытов. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1988. – 224 с.

13. Подкорытов Г. А. *Соотношение диалектического метода с частными методами* / Г. А. Подкорытов // *Вопросы философии.* – 1962. – № 6. – С. 36–42.

14. Селіванова О. О. *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник* / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

15. Серебренников Б. А. *Проблема взаимоотношения общей методологии, лингвистической науки и частных методов лингвистического исследования* / Серебренников Б. А. // *Общее языкознание : методы лингвистических исследований* / отв. ред. Б. А. Серебренников. – М. : Наука, 1973. – С. 257–313.

16. Спиркин А. Г. *Метод* / Спиркин А. Г. // *Большая советская энциклопедия* / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М., 1974. – Т. 16. – Ст. 472–474.

17. Степанов Ю. С. *Методы и принципы современной лингвистики* / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1975. – 311 с.

18. Чикобава А. С. *Проблема языка как предмета языкознания : на материале зарубежного языкознания* / А. С. Чикобава. – М. : Учпедгиз, 1959. – 180 с.

19. Heinz A. *Dzieje językoznawstwa w zarusie* / A. Heinz. – Warszawa : Państwowe wyd-wo naukowe, 1978. – 518 s.

20. Koerner E. F. K. *Towards a Historiography of Linguistics: 19th and 20th*

Century Paradigms / Koerner E. F. K. // History of Linguistics Thought and Contemporary Linguistics / edited by H. Parret. – Berlin ; New York, 1976. – P. 685–718.

Голуб О.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Орел А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

Тищенко К.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету

УДК 811.161 (09)+81'286

**ПРОБЛЕМА «ДАВНЬОРУСЬКОГО ПЕРІОДУ»
В ДОСЛІДЖЕННІ ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНОЇ ІСТОРІЇ
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ**

У статті подано огляд лінгвістичних концепцій щодо походження східнослов'янських мов. Проаналізовано трактування східнослов'янських фонетичних явищ такими вченими, як К. В. Горшкова, Ф. П. Філін, В. В. Колесов, Ю. Я. Бурмистрович, Ю. Шевельов, Г. П. Півторак, О. Царук, В. М. Русанівський та ін. Докладно проаналізовано погляди українських лінгвістів А. Ю. Кримського та П. О. Бузука щодо проблеми східнослов'янського глотогенезу. Зроблено висновки про традиційність концепції А. Ю. Кримського й новаторство концепцій П. О. Бузука, Ю. Я. Бурмистровича та ін. у трактуванні лінгвогенетичного процесу.

Ключові слова: історія східнослов'янських мов, прामова, «давньоруська мова», фонетико-фонологічні явища, діалект.

Голуб Е.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і славянської філології Донбаського державного педагогічного університету

Орёл А.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і славянської філології Донбаського державного педагогічного університету

Тищенко Е.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і славянської філології Донбаського державного педагогічного університету